

بررسی میزان چگونگی جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی (مطالعه موردی شهروندان شهر کاشان)

ابوتراب طالبی *

امیرحسین بحری‌پور **

تاریخ دریافت: ۹۲/۷/۹

تاریخ پذیرش: ۹۳/۲/۵

چکیده

هدف این مقاله بررسی میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی شهروندان شهر کاشان در پنج بعد جامعه‌ای، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و زیست محیطی می‌باشد. تأثیر متغیرهای سرمایه اقتصادی، سرمایه اجتماعی، سرمایه فرهنگی و دینداری بر میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی شهروندان مورد بررسی قرار گرفته است. روش تحقیق، پیمایش بوده است. جامعه آماری پژوهش، شهروندان بالای ۱۸ سال شهر کاشان در سال ۱۳۹۲ می‌باشند. در این تحقیق از شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای استفاده

tatalebi@yahoo.com

Logicalman20@yahoo.com

* دانشیار جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی.

** کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی.

شده و حجم نمونه مورد مطالعه ۳۸۳ نفر بوده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که جمع‌گرایی غالب شهروندان کاشان در مسئولیت‌پذیری اجتماعی در مجموع ضعیف می‌باشد. چگونگی جمع‌گرایی شهروندان در ابعاد جامعه‌ای، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و زیست محیطی متفاوت می‌باشد. قوی‌ترین جمع‌گرایی در میان ابعاد مسئولیت‌پذیری اجتماعی مربوط به بعد زیست محیطی است. نتایج حاصل از آزمون فرضیات، معناداری رابطه بین متغیرهای سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و دینداری با میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی شهروندان را، تأیید و رابطه بین متغیر سرمایه اقتصادی با میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی را رد می‌کند. در این بین متغیر دینداری، بیشترین قدرت تبیین و اثرگذاری بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی را داشته است.

واژه‌های کلیدی: جمع‌گرایی^۱، سرمایه اجتماعی، سرمایه اقتصادی،

سرمایه فرهنگی، دینداری

طرح مسئله

انسان موجودی اجتماعی است. او همواره باید یاد بگیرد که چگونه در جمع زندگی کند و در عین حال نیازهای خود را نیز تامین نماید. در جریان این یادگیری وی به این نکته پی خواهد برد که در جست‌وجوی نیل به اهداف فردی در اجتماع، نمی‌تواند دیگران و انتظاراتشان را نادیده بگیرد. این موضوع چیزی است که پایه مسئولیت‌پذیری اجتماعی^۲ بر آن قرار دارد. مفاهیمی چون مسئولیت‌پذیری^۳، دیگرخواهی^۴ و نوع دوستی^۱، اهمیت

۱. collectivism

۲. Social Responsibility

۳. Responsibility

۴. Altruism

حضور "دیگری" در جامعه را گوشزد کرده و در راستای تقویت وجدان فردی و جمعی عمل می‌کنند.

نکته حائز اهمیتی که این تحقیق درصدد تبیین آن است، میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌های اجتماعی‌شان می‌باشد. برای روشن شدن موضوع باید به این نکته توجه کنیم که انسان‌ها به تبع نیازهای خود در زندگی روزمره به دنبال جذب منافع فردی هستند. آن‌ها همچنین در زندگی خود به صورت رسمی یا غیررسمی با اجتماعات، گروه‌ها، سازمان‌ها و به طور کلی انسان‌ها سروکار دارند. بنابراین در موقعیت‌های فراوانی منافع فردی افراد و منافع جمعی با هم برخورد می‌کنند و در چنین موقعیت‌هایی افراد ناچار به انتخاب هستند. در ادبیات جامعه‌شناسی از این موقعیت‌ها به دوراهی اجتماعی^۲ تعبیر می‌شود. شرایط مطلوب در این موقعیت‌ها چنین است که فرد در عین حال که به هویت و شخصیت مستقل خود تأکید دارد منافع و ارزش‌های دیگران را نیز در نظر بگیرد.

امروزه با گسترش شهرنشینی، تخصصی شدن و تقسیم کار گسترده بخصوص در محیط‌های شهری و نیز پیچیده تر شدن مناسبات و تعدد نقش‌های افراد، که باعث گسترده‌تر شدن دایره تعاملات آنها شده است، اهمیت موضوع مورد بحث دو چندان شده است. به نظر می‌رسد که تفاوت در نوع جهت‌گیری افراد در قبال مسئولیت‌پذیری اجتماعی با محیط اجتماعی - اقتصادی افراد در ارتباط باشد. بررسی این موضوع در جامعه‌ای چون ایران که دارای بافت‌های متفاوت جمعیتی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. بررسی میزان جمع‌گرایی شهروندان کاشانی به دلایلی مانند: جایگاه آن در نظام ارتباطی کشور، نزدیکی به پایتخت، مهاجرپذیری و بافت نسبتاً سنتی جالب توجه است. این شرایط، شهرکاشان را به عرصه تلفیق آشکاری از سنت و مدرنیته تبدیل کرده است. به علاوه گسترش فردگرایی و نگرانی از تهدید

۱. Humanism

۲. Social Dilemma

نفع‌طلبی‌های خودخواهانه، کاهش تعهدات و مسئولیت‌های شهروندان و تأثیرات منفی این امور توجه به این موضوع را جدی‌تر ساخته است.

هدف این تحقیق بررسی میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی شهروندان شهر کاشان به طور کلی و شناخت میزان جمع‌گرایی شهروندان در هر یک از ابعاد آن به طور خاص و تأثیر متغیرهای سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی، سرمایه اقتصادی و دینداری بر جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی شهروندان می‌باشد.

پیشینه پژوهش

در ارتباط با مسئولیت‌پذیری اجتماعی چندمطالعه انجام شده است در اینجا به اختصار به چند مورد اشاره می‌شود.

الف) «بررسی مسئولیت‌پذیری اجتماعی جوانان و عوامل فرهنگی و اجتماعی موثر بر آن»، عنوان پایان‌نامه‌ای است که یوسف خوشبین به راهنمایی ابوتراب طالبی آن را به انجام رسانیده است. (۱۳۹۰) جامعه آماری این پژوهش را جوانان (۲۹-۲۰) شهر همدان در سال ۱۳۹۰ تشکیل می‌داده‌اند. روش تحقیق مورد استفاده، روش پیمایش و ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه محقق ساخته بوده است. نمونه آماری بر اساس فرمول کوکران، ۳۸۴ نفر بوده و روش نمونه‌گیری، خوشه‌ای چند مرحله‌ای بوده است. یافته‌های این تحقیق نشان می‌دهد که مسئولیت‌پذیری اجتماعی جوانان شهر همدان در حد متوسط بوده است. نتایج میزان مسئولیت‌پذیری اجتماعی جوانان شهر همدان را در ابعاد اقتصادی، سیاسی، جامعه‌ای و فرهنگی متفاوت نشان می‌دهد. نتایج حاصله از آزمون فرضیه‌ها نیز نشان می‌دهد که به جز پایگاه اقتصادی و اجتماعی، سایر متغیرهای مستقل اصلی در این پژوهش؛ عام‌گرایی، اعتماد اجتماعی، استفاده از رسانه‌های جمعی، دینداری و قومیت مورد تأیید واقع شده‌اند. نتایج تفسیری و تحلیلی رگرسیون چند متغیره و تحلیل مسیر نیز بر وجود رابطه معنادار بین این متغیرها دلالت دارد. (خوشبین، ۱۳۹۰).

۴۱ بررسی میزان چگونگی جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری ...

ب) «تحلیل جامعه‌شناختی دگردوستی در ایران (مطالعه موردی شهر تهران)»، عنوان مقاله‌ای است که در آن محمد عبداللهی به همراه سعیده امینی به بررسی وضعیت دگردوستی و سنجش اثرات انواع سرمایه (اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی) و نوع دینداری و باورهای دگردوستانه بر کنش‌های دگردوستانه می‌پردازند. (۱۳۸۷) تحقیق از نوع پیمایش و روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای می‌باشد. یافته‌های تجربی این تحقیق نشان می‌دهند که از میان متغیرهای اثرگذار بر کنش دگردوستانه (سرمایه اقتصادی، سرمایه اجتماعی، سرمایه فرهنگی، دینداری معرفتی و مناسکی و باورهای دگردوستانه) به ترتیب سرمایه اجتماعی، باورهای دگردوستانه و دینداری مناسکی در تعیین کنش‌های دگردوستانه از سهم بیشتری برخوردار بوده‌اند.

ج) «بررسی رفتار و نگرش جمع‌گرایانه شهروندان تهرانی»، عنوان مقاله‌ای است که در آن معیدفر و دربندی، ویژگی‌های رفتاری و نگرشی شهروندان تهرانی را از نظر جمع‌گرایی مورد بررسی قرار داده‌اند. (۱۳۸۵) در این تحقیق تلاش بر این بوده است تا متغیرهای تأثیرگذار بر جمع‌گرایی یا همکاری در دوراهی اجتماعی شناسایی شود. بر مبنای فرضیه‌های تحقیق، متغیرهای تعهد عام، خویشتن‌داری، دینداری، تمایل به همکاری، اعتماد به همکاری دیگران، رضایت از زندگی، دریافت پیام‌های متقاعدکننده و تجربه واکنش منفی دیگران بر جمع‌گرایی موثر است. یافته‌ها حاکی از آن است که رابطه همه متغیرها به جز رضایت از زندگی و تجربه واکنش منفی دیگران با متغیر وابسته تأیید می‌شود. در تحلیل رگرسیون به شیوه گام به گام نیز متغیرهای دریافت پیام‌های متقاعدکننده، خویشتن‌داری و تعهد عام وارد معادله شدند و در مجموع حدود ۱۷ درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین کردند.

د) «بررسی و تبیین رابطه بین مسئولیت اجتماعی و سرمایه اجتماعی در بین جوانان شهر شیراز»، عنوان پژوهشی است که محمد تقی ایمان و وجیهه جلائیان در آن به بررسی و تبیین رابطه بین مسئولیت اجتماعی و سرمایه اجتماعی در بین جوانان ۱۸-۲۹ ساله شهر شیراز می‌پردازند. (۱۳۸۹) در این پژوهش، داده‌ها با استفاده از روش پیمایش

و از طریق پرسشنامه ساختار یافته برای ۳۸۶ نفر که به طور تصادفی انتخاب شدند، گردآوری شده است. نتایج حاکی از آن است که نمره شاخص اصلی این تحقیق (مسئولیت اجتماعی) در حد بالایی است و مسئولیت اجتماعی نسبتاً بالایی را نشان می‌دهد. شاخص دیگر سرمایه اجتماعی است که نمره آن حد متوسطی را نشان می‌دهد. شاخص دیگر عزت نفس است که نمره آن در سطح بالایی قرار دارد. همچنین نتایج حاصل از بررسی فرضیه‌ها نشان می‌دهد که رابطه معناداری بین سرمایه اجتماعی، عزت نفس، سن و تحصیلات با مسئولیت اجتماعی وجود دارد و نیز بین متغیرهای تحصیلات پدر و مادر با مسئولیت اجتماعی رابطه معناداری وجود ندارد.

مبانی و چارچوب نظری

مسئولیت‌پذیری اجتماعی، مفهوم و ابعاد آن:

اندیشمندان علوم اجتماعی تعاریف متفاوتی از مسئولیت‌پذیری ارائه کرده اند. فورد در تعریف مسئولیت‌پذیری اجتماعی بر پیروی از قوانین اجتماعی و برآوردن انتظاراتی که جامعه از فرد دارد تأکید می‌کند (Ford, ۱۹۸۵: ۳۲۵). ونتزل، مسئولیت‌پذیری اجتماعی را مراعات و احترام به حقوق دیگران در رقابت میان فردی و توسعه اخلاقی می‌داند (Wentzel, ۱۹۹۱: ۲). مک‌اولی مسئولیت‌پذیری اجتماعی را قابلیت پاسخگویی به گروه‌های انسانی می‌داند که شامل رضایت از پذیرش عواقب رفتار، احساس تعهد به ارزش‌های گروه و ارزش‌های خود فرد می‌گردد (McAuley, ۱۹۶۶: ۲۲۵). بیرهوف مسئولیت‌پذیری اجتماعی را حصول اطمینان از رفاه دیگران در زندگی روزمره و پیشروی به سوی نیل به هدف‌های فردی بدون نادیده گرفتن و زیر پا گذاشتن انتظارات بر حق دیگران معرفی می‌کند (بیرهوف، ۱۳۸۷: ۲۲۳).

در یک جمع‌بندی کلی می‌توان مسئولیت‌پذیری اجتماعی را احساس التزام به عمل یا واکنش فردی در موقعیت‌های گوناگون به دلیل تقید نسبت به سایرین دانست که

۴۳ بررسی میزان چگونگی جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری ...

نتیجه آن احساس تعهد و پایبندی به دیگری در شرایط گوناگون است. مسئولیت‌پذیری اجتماعی در این تحقیق به پنج بعد جامعه‌ای، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و زیست محیطی تقسیم شده است. جهت‌گیری شهروندان در قبال مسئولیت‌های اجتماعی را می‌توان به صورت یک طیف در نظر گرفت. در یک سوی آن منافع فردی قرار دارد و در سوی دیگر آن، منافع جمعی. جمع‌گرایی قوی حاکی از سوگیری به سوی منافع جمعی و جمع‌گرایی ضعیف نشان از سوگیری به سوی منافع فردی می‌باشد. در ادامه به ابعاد مسئولیت‌پذیری اجتماعی پرداخته شده است:

الف) بعد جامعه‌ای^۱: این بعد از مسئولیت‌پذیری اجتماعی به پایگاه اجتماعی فرد و مجموعه‌ای از روابط و پیوندهای میان افراد که روزانه با توجه به نقش‌های خود با دیگری در کنش متقابل هستند مربوط می‌شود (طالبی و خوشبین، ۱۳۹۱: ۲۱۵). مقولاتی چون رعایت حقوق دیگران، نوع‌دوستی و مشارکت در این بعد مسئولیت‌پذیری اجتماعی قرار می‌گیرند.

ب) بعد فرهنگی^۲: تعاریف گوناگونی از فرهنگ ارائه شده است. به طور کلی گفته می‌شود که فرهنگ شیوهٔ عمومی زندگی گروه یا گروه‌هایی از مردم است. منظور ما از بعد فرهنگی احساس مسئولیت در وجوه نرم و معنایی زندگی اجتماعی است. جامعه به واسطهٔ ارزش‌ها، باورها، قواعد و نمادهای مشترک است که هویت می‌یابد. بنابراین آگاهی از این ارزش‌ها، باورها و الگوهای فرهنگی جامعه و احترام و عمل به آن‌ها از بنیان‌های این بعد از مسئولیت‌پذیری اجتماعی می‌باشند.

ج) بعد سیاسی^۳: سیاست را نیز می‌توان به عنوان نهاد اجتماعی به حساب آورد که به منظور حفظ نظم اجتماعی دارای کارکرد می‌باشد. رفتار افراد، گروه‌ها و جوامع در بستر و موقعیت‌های سیاسی جنبهٔ رفتار سیاسی به خود می‌گیرد. رفتار سیاسی افراد طیف

۱. Community

۲. Cultural

۳. Political

وسیع‌تری را شامل می‌شود. آگاهی‌های سیاسی، تصمیم‌گیری سیاسی، تمایلات و خواسته‌های سیاسی و اعمال سیاسی از جمله این رفتارها هستند. افراد به وسیله این رفتارها در سطوح گوناگون سیاسی، مسئولیت‌پذیری سیاسی خود را نمایان می‌کنند.

(د) بعد اقتصادی^۱: تنظیم روابط انسان‌ها در خصوص نحوه تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات در جامعه کارکرد اصلی نهاد اقتصاد را شکل می‌دهد. پس افراد در جامعه در درون این حوزه نیز مسئولیت‌هایی را بر عهده دارند. با توجه به اهمیت پیدا کردن مصرف در زندگی روزمره مسئولیت‌پذیری در عرصه اقتصادی تا حدود زیادی خود را در مصرف کالاها نشان می‌دهد.

(ه) بعد زیست‌محیطی^۲: امروزه و با توجه به رشد جمعیت و شهرنشینی فزاینده و پیامدهای منفی آن چون: آلودگی هوا، گرم شدن زمین، تخریب لایه ازن و قطع درختان و...، این بعد نیز مورد توجه قرار گرفته است. یک فرد با تعدیل و کنترل رفتار پرخطر نسبت به محیط زیست و تلاش برای بهبود شرایط آن، مسئولیت‌پذیری خود را نشان می‌دهد.

جامعه‌شناسان متعددی به صورت مستقیم یا غیر مستقیم به تبیین مسئولیت‌پذیری اجتماعی پرداخته‌اند. در ادامه به آرای مهمترین آنها اشاره می‌شود:

امیل دورکیم:

به عقیده دورکیم یک کردار فقط می‌تواند دو هدف داشته باشد. (۱) فردی (من هستم) (۲) جمعی (دیگرانی غیر از من هم هستند). او معتقد است که هر عملی که در راستای صیانت آشکار فرد باشد عملی اخلاقی تلقی نمی‌گردد. اگر فردی صرفاً از منافع خود حفاظت کند از نظر باور عمومی، رفتارش عاری از هرگونه ارزش اخلاقی است، و همچنین اگر فرد تلاش کند که به منظور کسب افتخار و کامیاب شدن و یا خلق یک اثر

۱. Economy Dimension

۲. Environmental

بررسی میزان چگونگی جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری ... ۴۵

زیبای هنری برای خویش، ذکاوت و نیروی ذهنی خود را گسترش دهد در آن صورت نیز عمل مورد نظر، عملی اخلاقی تلقی نخواهد شد. اما اگر اعمالی که در راستای گسترش و تکامل وجود فرد هستند، تأثیرات سودمندی برای کسان دیگر غیر از خود فرد داشته باشند، اخلاقی محسوب می‌شوند (عبداللهی و امینی، ۱۳۸۷: ۳۲). در نهایت دورکیم مجموع مباحث اخلاقی خود را در قالب دو مفهوم فردگرایی اخلاقی و فردگرایی خودخواهانه جمع‌بندی می‌کند. در فردگرایی نوع اول، فرد در پیوند با نظام اجتماعی و نظام اخلاقی آن شناخته می‌شود و این نوع فردگرایی به معنای مسئول بودن فرد در قبال افراد دیگر، جامعه و اخلاق مدنی است و بر پایه احساس همدردی یا رنج بشری و آرزوی برابری و عدالت استوار است و وجود آن موجب رشد اقتدار اخلاقی می‌گردد. دورکیم این نوع فردگرایی را در تقابل با فردگرایی خودخواهانه قرار می‌دهد که صرفاً بر تقدم منافع شخصی مبتنی است. فردگرایی خودخواهانه اغلب در فرد اجتماعی نشده ظهور می‌کند و در نیازها و امیال این قبیل افراد ریشه دارد و زمینه را برای تشدید ناهنجاری اجتماعی فراهم می‌آورد و نتیجه آن چیزی جز افزایش هرج و مرج نیست (دورکیم، ۱۳۶۹: ۲۱۸).

ماکس وبر:

اندیشه وبر درباره مسئولیت‌پذیری را می‌توان تحت تأثیر رویکرد کانت به اخلاق و اراده، در تنازع و تمایز دو مفهوم اخلاق مسئولیت و اخلاق اعتقادی جستجو کرد. اخلاق مسئولیت که به زعم آرون یادآور ماکیاولی است، در نظریه وبر بیشتر مباحث سیاسی و رابطه شهروندان با حکومت را در بر می‌گیرد، هرچند به نظر می‌رسد دامنه آن در نگاه وبر گسترده‌تر باشد؛ در حالی که اخلاق اعتقادی کنشگران را ملزم می‌کند تا بر اساس احساسات خویش و بدون در نظر گرفتن عواقب و پیامدهای عمل اقدام نمایند. وبر که با مشاهده روند بوروکراتیزه شدن و عقلایی شدن فراگیر، نتایج این روند را چندان مطلوب نمی‌دید، از شخصیت زدایی، از خودبیگانگی و نابودی تعهد اجتماعی به

عنوان نتایج تلخ این بوروکراتیزه شدن یاد می‌کرد (کوزر، ۱۳۸۶: ۳۱۸). بنابراین او برای مرتفع کردن این مشکلات بر اهمیت داشتن اخلاق مسئولیت و خیر جمعی در کنار منافع شخصی تأکید اساسی داشت.

تالکوت پارسونز:

او مفهومی را مطرح کرده است که ربط مستقیمی به موضوع مورد نظر این تحقیق پیدا می‌کند و آن مفهوم «فردگرایی نهادی شده»^۱ است که در برابر فردگرایی خودخواهانه قرار می‌گیرد. پرسش مهمی که مدنظر پارسونز و بسیاری از فیلسوفان و جامعه‌شناسان بوده این است که چگونه می‌توان نظم اجتماعی را با آزادی عمل فرد آشتی داد؟ به طوری که نظم اجتماعی ایجاد محدودیت و تنگنا برای فرد نکند و آزادی عمل فردی مخل نظم اجتماعی نگردد. پارسونز راه حل مسئله را فردگرایی نهادی شده می‌داند. در این نوع فردگرایی، فرد به عنوان یک شخصیت با یک نظام تمایلات تفکیک شده و منسجم هنجاری که حائز اخلاق مسئولیت است در یک نظام اجتماعی منفک و منسجم، همزمان در جهت منافع فردی و جمعی، به صورت خلاق، نقاد و سازنده حرکت می‌نماید که اصطلاحاً می‌توان این وضعیت را وضعیت خودمختاری نامید (چلبی، ۱۳۷۵: ۲۹). در واقع فردگرایی نهادی شده، نوعی از فردگرایی است که در آن نفع فردی و نفع جمعی همسو با یکدیگر است و بین مصالح فردی و مصالح جمعی هماهنگی وجود دارد.

هانس جونااس:^۲

جونااس ایده مسئولیت پذیری را به عنوان پاسخی به چالش‌های تکنولوژی مدرن در نظر می‌گیرد. او مسئولیت پذیری را به عنوان وظیفه انسان‌ها در مراقبت کردن از

۱. Institutional individualism

۲. H. jonas

موجودات اعم از انسان‌ها، سایر موجودات و نسل‌های آینده می‌داند. جوناس بر این اعتقاد است که ماهیت کنش‌های بشر به طور چشمگیری در دوران مدرن تغییر پیدا کرده است. بنابراین، این دوره زمانی بیش از هر زمان دیگری مستعد تغییرات رادیکال در اصول اخلاقی است. (Bernstein, ۱۹۹۵: ۱۷) او اعتقاد دارد که اصول اخلاقی گذشته، همگی انسان محورانه (انسان اشرف مخلوقات است) می‌باشند که در آن وجود انسان و شرایطش در هستی به عنوان یک امر ثابت در نظر گرفته شده و خود انسان به عنوان یک موضوع و محور تغییرات در نظر گرفته نمی‌شود (Jonas, ۱۹۸۴: ۴-۵). جوناس بر آن است که اصول اخلاقی گذشته قادر به برخورد با مسائل اخلاقی بوجود آمده از تکنولوژی مدرن نمی‌باشند به این دلیل که تمرکز این اصول روی پیامد کوتاه مدت کنش‌های انسانی است. بنابر این از نظر وی آنچه که ما شدیداً نیازمند آنیم، اصول اخلاقی کاملاً جدیدی است که نه تنها گسترش مسئولیت‌پذیری انسان را در ارتباط با توسعه قدرت انسان، در اثر توسعه تکنولوژی، در نظر بگیرد؛ بلکه همچنین یک چارچوب مناسب برای مسئولیت‌پذیری انسان‌ها را فراهم آورد (Jonas, ۱۹۸۴: ۱۱).

به نظر می‌رسد که در میان چارچوب‌های مفهومی و نظری، مفهوم «دوراهی اجتماعی» در تبیین چگونگی سوگیری در مسئولیت‌پذیری کاربرد بیشتری داشته باشد. دوراهی اجتماعی موقعیتی است که در آن موقعیت اگر انسان در جهت منفعت فردی خود عمل کند سود می‌برد، اما اگر بیشتر افراد چنین کنند در درازمدت همه زیان می‌بینند. مثلاً من اگر پشت چراغ قرمز توقف نکنم، زودتر به کارم می‌رسم، اما اگر بیشتر افراد چنین کاری را بکنند، چنان بی‌نظمی ایجاد می‌شود که همه دیرتر به کارمان می‌رسیم. در دوراهی اجتماعی، همکاری یعنی رفتار مناسب با سوگیری جمع‌گرایانه و ترجیح منافع جمعی بر منفعت شخصی و عدم همکاری یعنی ترجیح نفع فردی بر منافع جمعی (معیدفرد و دربندی، ۱۳۸۵: ۴۰). دو راهی اجتماعی مدنظر در این تحقیق، دوراهی‌ای است که شهروندان به هنگام ادای مسئولیت‌های‌شان با آن مواجه می‌شوند و آن وقتی است که یک فرد در موقعیت‌هایی که در آن موقعیت‌ها باید مسئولیت‌پذیری خود را

نشان دهد در تعارض بین نفع شخصی یا نفع جمعی مربوط به آن موقعیت قرار می‌گیرد. برای مثال کسی که در یک گروه یا یک سازمان و یا در موقعیت‌های گوناگون دیگر منفعت فردی را آنی بداند و همچنین از منافع بلندمدت جمعی آن موقعیت نیز آگاه باشد در چنین دوراهی قرار دارد. برخی از نظریه‌پردازان جامعه‌شناسی به دو راهی‌های انتخاب انسان پرداخته‌اند، در ادامه به برخی از آنها اشاره می‌شود:

پارسونز در مبحث متغیرهای الگویی، دو شیوه متفاوت جهت‌گیری ارزشی مورد انتظار نظام‌های متفاوت از فرد را نشان می‌دهد. او معتقد است هر جامعه مجموعه‌ای از ارزش‌های متفاوت دارد که براساس متغیرهای الگویی، ارزش‌های همراه با کنش در مناسبات متقابل افراد با جامعه ایجاد می‌شود. متغیرهای الگویی پارسونز عبارتند از: عاطفی بودن در برابر خنثی بودن از لحاظ عاطفی نسبت به موضوع، جهت‌گیری جمعی در برابر جهت‌گیری به سوی خود، عام‌گرایی در برابر خاص‌گرایی، کیفیت ذاتی در برابر جنبه عملی و جزء‌گرایی در مقابل کل‌گرایی. به طور کلی پارسونز معتقد است که در جوامع پیشرفته صنعتی انتخاب‌ها بیشتر غیرعاطفی، جمع‌گرا، جزئی، عام‌گرایانه و اکتسابی است در حالی که در جوامع سنتی بیشتر بر جنبه‌های عاطفی روابط، جهت‌گیری به سوی خود، کلی بودن تعهدات، خاص‌گرایی و کیفیات انتسابی تأکید می‌شود (استونز، ۱۳۸۸: ۱۵۷).

ماکس وبر در مورد انواع کنش‌ها سنخ‌شناسی ارائه می‌کند که با دو راهی انتخاب مورد بحث در این تحقیق در ارتباط است. وبر چهار نوع سوگیری در کنش اجتماعی را از هم تفکیک می‌کند. الف) سوگیری عقلانی معطوف به هدف ب) سوگیری عقلانی ارزشی ج) سوگیری عاطفی د) سوگیری سنتی (تنهایی، ۱۳۷۴: ۲۹۳). در مورد اول (کنش عقلانی معطوف به هدف) بیشترین درجه عقلانیت دیده می‌شود که هم اهداف و هم وسایل دستیابی به آن بر حسب محاسبه دقیق سود و زیان صورت می‌گیرد و این نوع کنش در جوامع مدرن گسترش یافته است. در این نوع سوگیری امور بیش از هر زمان

۴۹ بررسی میزان چگونگی جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری ...

دیگری فایده محور شده‌اند. این دقیقاً همان چیزی است که وبر را نیز نگران کرده بود و به دنبال سازوکاری برای خروج از این بحران می‌گشت به همین دلیل وی موضوعاتی مانند: اخلاق مسئولیت و اخلاق اعتقادی را مطرح کرد. به نظر می‌رسد در نوع دوم سنخ شناسی کنش‌های وبر، ارزش‌ها و منافع جمعی از اهمیت بیشتری برخوردارند و منافع جمعی بر منافع فردی ارجحیت دارند.

رونالد اینگلهارت^۱ از محققان معاصر است که به بررسی سوگیری کنش و ارزش‌های اجتماعی پرداخته است. وی معتقد است پس از جنگ جهانی دوم به علت امنیت بی سابقه و رفاه اقتصادی، نوعی تغییر بین نسلی از ارزش‌های مادی به فرامادی رخ داده است (اینگلهارت، ۱۳۷۳: ۶۲۹). اینگلهارت معتقد است در شرایط فرامادی گرایبی تغییراتی در ارزش‌های دینی، سیاسی، خانوادگی و اقتصادی نسبت به شرایط مادی گرایبی رخ می‌دهد. تغییر دو وجهی اینگلهارت در مورد جوامع بقای نفس (برای جوامع با توسعه کمتر) و جوامع بیان نفس (برای جوامع توسعه یافته تر و فرامادی) می‌تواند مبنایی نظری برای سنجش و شناخت جهت‌گیری‌های ارزشی به ویژه جهت‌گیری عام‌گرایانه ارائه کند (میرفردی، ۱۳۸۹: ۱۱۰).

عوامل موثر بر جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی

در تبیین جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی عوامل گوناگونی تاثیر دارند. با توجه به شرایط جامعه مورد تحقیق، دو متغیر کلیدی در این زمینه نقش اساسی دارند: یکی میزان برخورداری افراد از انواع سرمایه و دوم چگونگی دینداری افراد. مهمترین انواع سرمایه مورد بحث در آثار اندیشمندان علوم اجتماعی، سرمایه اقتصادی، سرمایه اجتماعی و سرمایه فرهنگی است. در مورد تاثیر سرمایه فرهنگی بر میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی نظریه پیر بوردیو قابل توجه است. او سرمایه فرهنگی را به سه

۱. R.Ingelhart

شکل یعنی سرمایه فرهنگی درونی شده، سرمایه فرهنگی عینیت یافته و سرمایه فرهنگی نهادینه تقسیم می‌کند. سرمایه درونی شده را جزء جدانشدنی وجود شخص یا عادت واره او می‌بیند که نمی‌توان آن را از شخص جدا کرد. سرمایه فرهنگی می‌تواند به شکل عینیت یافته یعنی کالاهای فرهنگی، اشیای مادی از قبیل کتاب و... باشد و یا به شکل نهادینه شده که از جمله صلاحیت‌های تحصیلی در قالب مدارک و درجات تحصیلی نمود پیدا می‌کند که ارزش اجتماعی به دارنده آن می‌دهد. مجموعه این مهارت‌ها و عادت واره کلی که در فرد شکل گرفته به فرد کمک می‌کند تا در دوراهی اجتماعی مورد بحث این تحقیق توانایی و قدرت تمیز خوب و بد را داشته باشد و بهترین تصمیم ممکن را بگیرد. به عبارت دیگر افراد دارای سرمایه فرهنگی بالاتر از یک خزانه اطلاعاتی برخوردارند که در مواقع حساس و یا موقعیت‌هایی که برای آن از قبل واکنش تعریف شده‌ای تعیین نشده است اقدام به واکنشی مناسب و با هزینه کم می‌نمایند.

علاوه بر این نکات، سوگیری ارزشی افراد تحت تأثیر شرایط جامعه پذیری افراد نیز قرار دارد. افراد از ابتدای ورودشان به مدرسه، مسئولیت‌پذیری، رعایت حقوق دیگران و توجه به منافع جمعی را می‌آموزند و تجربه می‌کنند و این آموزه‌ها به مرور در مقاطع تحصیلی بالاتر می‌تواند به مرجع رفتاری آنان تبدیل گردد. تحصیلات والدین نیز در تقویت این امر نقش بسزایی دارند. هر دو مورد یادشده از شاخص‌های مهم سرمایه فرهنگی می‌باشند. پس به نظر می‌رسد که هرچه سرمایه فرهنگی افراد افزایش یابد سوگیری آن‌ها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی، جمعی‌تر می‌شود.

در بحث سرمایه اقتصادی، مارکس سرمایه را بخشی از ارزش اضافی می‌دانست که سرمایه‌داران به واسطه در اختیار گرفتن ابزار تولید آن را به دست می‌آورند. سرمایه در مفهوم مارکسی نظریه‌ای درباره روابط اجتماعی استثمار میان دو طبقه است و در صورتی به عنوان سرمایه عمل می‌کند که کارکرد آن سودآور باشد، زیرا هدف مالک از سرمایه‌گذاری کسب سود است. مارکس سرمایه را تنها در بعد اقتصادی می‌دید اما

بررسی میزان جگونی جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری ... ۵۱

نظریات جدید سرمایه را نوعی سرمایه‌گذاری در ابعاد انسانی می‌بینند که قابل بازگشت به سرمایه اقتصادی است به عنوان مثال شوتر سرمایه را سرمایه‌گذاری در آموزش می‌بیند و بورديو نیز سرمایه را کار انباشت شده تعریف می‌کند و آن را قابل تبدیل به پول می‌داند (توسلی و موسوی، ۱۳۸۴: ۳). در مورد سرمایه اجتماعی به نظر می‌رسد با توجه به اهداف تحقیق، نظریه پاتنام در خصوص سرمایه اجتماعی قابل استفاده است. پاتنام سه مولفه روابط اجتماعی، هنجار همیاری و اعتماد را برای سرمایه اجتماعی قائل است که هر سه مولفه در جهت افزایش منافع جمعی عمل می‌کنند. به بیان او: «سرمایه اجتماعی به خصوصاتی از سازمان اجتماعی مانند: شبکه‌ها، هنجارها و اعتماد اشاره دارد که همکاری و هماهنگی برای منافع متقابل را تسهیل می‌نماید» (Putnam, ۱۹۹۹: ۶). بر این اساس می‌توان ادعا نمود که هر چه سرمایه اجتماعی در افراد افزایش یابد جهت‌گیری جمعی آنها نیز در مسئولیت‌پذیری اجتماعی، قوی‌تر خواهد شد.

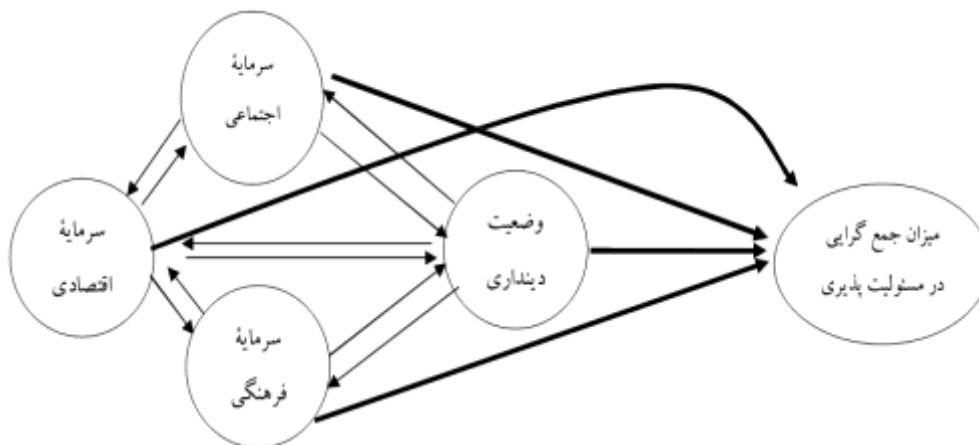
در مورد سرمایه اقتصادی همانطور که بورديو و شوتر بر این نکته تأکید دارند که بلافاصله قابل تبدیل به پول است، در این تحقیق نیز سرمایه اقتصادی شهروندان شامل میزان حقوق، بهای مسکن و ماشین و... به عنوان شاخصی مالی بلافاصله قابلیت تبدیل شدن به پول را خواهند داشت و نیز با توجه به قابلیت تبدیل شدن سرمایه اقتصادی به سرمایه فرهنگی و اجتماعی، رابطه مثبتی با جهت‌گیری جمع‌گرایانه نسبت به مسئولیت‌پذیری اجتماعی خواهد داشت. بورديو بر این اعتقاد است که سرمایه اقتصادی نسبت به سایر سرمایه‌ها از سیالیت بیشتری برخوردار است و به راحتی می‌تواند به سایر سرمایه‌ها و بویژه سرمایه اجتماعی (که منافع جمعی را در خود پنهان دارد)، تبدیل شود (Bourdieu, ۱۹۸۶: ۲۵۵).

نکته دیگر که در این زمینه قابل طرح می‌باشد این است که اولویت‌های فرد بازتاب محیط اجتماعی - اقتصادی اش است به نحوی که فرد بیشترین ارزش ذهنی را به آن چیزی می‌دهد که عرضه آن نسبتاً کم است. این نکته را اینگلهارت بیان می‌دارد و تأکید می‌کند که مردم وقتی کمبود اقتصادی داشته باشند به دنبال امنیت مالی و اقتصادی

هستند. بنابراین وی معتقد است هنگامی که این کمبود در افراد برطرف شود ارزش‌های مادی جای خود را به ارزش‌های فرامادی خواهند داد (نش، ۱۳۸۹: ۱۳۹). در چنین شرایطی افراد دارای سرمایه اقتصادی بالا دیگر صرفاً به دنبال منافع خود نخواهند بود و علائق دیگرخواهانه در آن‌ها شکل خواهد گرفت.

عامل تأثیرگذار دیگر در چگونگی مسئولیت‌پذیری، دینداری است. اهمیت نقش این عامل به خصوص در جوامعی که مبتنی بر ارزش‌های دینی و مذهبی همچون ایران هستند، بسیار برجسته می‌نماید. در این تحقیق از نظر دورکیم در مورد نقش دین در تقویت جمع‌گرایی استفاده شده است. او بر این اعتقاد است که دین تمایلات فردگرایانه را کنترل، جامعه را متحد و همبستگی و انسجام اجتماعی را تقویت می‌کند. دین همچنین به نظم اجتماعی رسمیت و اعتبار بخشیده و در نتیجه مبنایی برای کنترل اجتماعی فراهم می‌آورد. از این رو می‌توان نتیجه گرفت که دین با تقویت یکپارچگی فرد و جامعه، درونی کردن ارزش‌های اخلاقی زندگی اجتماعی، و تقویت الزام‌های اخلاقی درونی شده، به برقراری نظم اجتماعی کمک می‌کند (سراج‌زاده و پویانفر، ۱۳۸۷: ۷۷). دورکیم با دیدگاهی کارکردی، نقش دین را به عنوان عامل پیونددهنده افراد در نظر می‌گیرد که از این طریق به افراد حس تعلق جمعی می‌دهد به گونه‌ای که افراد را در راستای توجه به منافع جمعی سوق می‌دهد. تاکید دورکیم بر نقش دین در کنترل منفعت‌طلبی‌های فردی و افزایش انسجام و همبستگی بین افراد و تقویت روح جمعی و تامین منافع جمعی در مورد اسلام نیز صدق می‌کند. بنابراین انتظار می‌رود افراد هرچه دیندارتر باشند جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی نیز قوی‌تر باشد.

براساس آنچه گفته شد می‌توان گفت انواع سه‌گانه سرمایه (سرمایه اقتصادی، سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی) در ارتباط متقابل بر دینداری افراد موثر هستند. چگونگی دینداری نیز بر وضعیت مجموع سرمایه افراد، تاثیر تعیین‌کننده‌ای دارد. عوامل یادشده متغیرهای اصلی موثر بر جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی افراد می‌باشند. بر اساس توضیحات یادشده مدل نظری تحقیق به صورت زیر تدوین می‌شود:

شکل ۱- مدل تبیینی سوگیری در مسئولیت‌پذیری اجتماعی

- با توجه به آنچه گفته شد فرضیه‌های تحقیق به قرار زیر می‌باشد:
- بین سرمایه فرهنگی شهروندان و میزان جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی ارتباط وجود دارد به گونه‌ای که
 - هرچه سرمایه فرهنگی شهروندان بیشتر، جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی قوی‌تر و هرچه سرمایه فرهنگی شهروندان کمتر، جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی ضعیف‌تر خواهد بود.
 - بین سرمایه اجتماعی شهروندان و میزان جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی ارتباط وجود دارد به گونه‌ای که

- هرچه سرمایه اجتماعی شهروندان بیشتر، جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی قوی‌تر و هر چه سرمایه اجتماعی شهروندان کمتر، جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی ضعیف‌تر خواهد بود.
- بین سرمایه اقتصادی شهروندان و میزان جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی ارتباط وجود دارد به گونه‌ای که
- هرچه سرمایه اقتصادی شهروندان بیشتر، جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی قوی‌تر و هر چه سرمایه اقتصادی شهروندان کمتر، جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی ضعیف‌تر خواهد بود.
- بین وضعیت دینداری شهروندان و میزان جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی ارتباط وجود دارد به گونه‌ای که
- هرچه دینداری شهروندان بیشتر، جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی قوی‌تر و هرچه دینداری شهروندان کمتر، جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی ضعیف‌تر خواهد بود.

روش تحقیق

روش تحقیق مورد استفاده در این پژوهش پیمایش بوده است. اطلاعات و داده‌های به دست آمده در این تحقیق، با استفاده از پرسشنامه محقق ساخته گرد آوری شده است. در این تحقیق از آمار توصیفی و استنباطی برای آزمون روابط بین متغیرها استفاده شده و به منظور آزمون روابط میان متغیرها با استفاده از نرم افزار Spss از آزمون‌های مناسب و مقتضی استفاده شده است. برای تعیین پایایی ابزار سنجش در بین روش‌های موجود از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شده است. نتایج در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱- نتایج ضریب آلفای کرونباخ برای متغیرهای مستقل و وابسته

متغیر	تعداد گویه	ضریب پایایی
میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی	۲۸	۰/۹۱
بعد جامعه‌ای	۶	۰/۶۹
بعد فرهنگی	۶	۰/۷۰
بعد زیست‌سیاسی	۶	۰/۷۷
بعد اقتصادی	۵	۰/۷۰
بعد زیست‌محیطی	۵	۰/۸۰
سرمایه فرهنگی	۱۰	۰/۷۲
سرمایه اجتماعی	۲۱	۰/۷۹
سرمایه اقتصادی	۵	۰/۷۰
دینداری	۱۳	۰/۸۶

جامعه آماری تحقیق

تمام افراد بالای ۱۸ سال در شهر کاشان جامعه آماری را تشکیل می‌دهند. طبق سرشماری انجام گرفته در سال ۱۳۹۰ جمعیت کاشان بالغ بر ۲۹۳۸۰۶ نفر است. از این تعداد ۲۱۵۱۰۰ نفر بالای ۱۸ سال می‌باشند. روش نمونه‌گیری نیز به صورت خوشه‌ای چند مرحله‌ای بوده است. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۳۸۳ نفر تعیین شد. در پژوهش حاضر از آنجا که شهر کاشان دارای دو منطقه شهرداری و ۱۱ ناحیه است، نواحی شهرداری کاشان بر اساس قیمت زمین و برخورداری از امکانات و پایگاه منزلتی به سه گروه مرفه، متوسط و غیرمرفه (پایین) تقسیم شدند. در مرحله بعد نواحی ۱ و ۵ از بین نواحی مرفه، نواحی ۴ و ۶ از بین نواحی متوسط و نواحی ۸ و ۹ از بین نواحی غیر مرفه انتخاب گردیده و پس از آن با توجه به موقعیت جغرافیایی و به صورت تصادفی محله‌هایی به عنوان بلوک از این نواحی انتخاب شدند. در مرحله بعد بامراجعه به بلوک‌های منتخب، از هر ۱۰ منزل به یکی مراجعه و پرسش‌نامه‌ها تکمیل گردید.

یافته‌های تحقیق

مشخصات پاسخگویان: تعداد کل شهروندان پاسخگو ۳۸۳ نفر بوده‌اند که از این تعداد ۱۸۱ نفر زن بوده‌اند که ۴۷/۳ درصد جامعه آماری را به خود اختصاص داده‌اند و ۲۰۲ نفر مرد بوده‌اند که ۵۲/۷ درصد از جامعه آماری را به خود اختصاص داده‌اند. در بین ۳۸۰ نفر از پاسخگویان که سن خود را ذکر کرده‌اند، ۲۱۶ نفر در گروه سنی ۱۸-۲۷ سال، ۱۱۱ نفر در گروه سنی ۲۷-۳۶ سال، ۳۰ نفر در گروه سنی ۳۶-۴۵ سال، ۱۶ نفر در گروه سنی ۴۵-۵۴ سال و ۷ نفر در گروه سنی ۶۳-۵۴ سال بوده‌اند. در این میان، جوان‌ترین فرد ۱۸ سال و مسن‌ترین فرد ۶۳ سال می‌باشد. از کل جامعه آماری که پاسخگو بوده‌اند، ۲۱۴ نفر (۵۵/۹ درصد) متأهل و ۱۵۷ نفر (۴۱ درصد) مجرد، ۶ نفر (۱/۶) در موقعیت فوت همسر هستند و ۶ نفر (۱/۶) در مطلقه بوده‌اند.

چگونگی جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی:

طبق جدول ۲ می‌توان گفت که ۳۱/۳ درصد پاسخگویان از جمع‌گرایی قوی، ۲۸/۵ درصد پاسخگویان از جمع‌گرایی بینابین و ۴۰/۲ درصد از جمع‌گرایی ضعیف در مسئولیت‌پذیری اجتماعی برخوردار بودند. بنابراین میزان جمع‌گرایی بیشتر پاسخگویان در مسئولیت‌پذیری اجتماعی (۴۰/۲ درصد) ضعیف می‌باشد. در مقایسه ابعاد گوناگون مسئولیت‌پذیری اجتماعی: میزان جمع‌گرایی در بعدها‌های جامعه‌ای، فرهنگی و زیست محیطی، قوی و در ابعاد اقتصادی و سیاسی بینابین بوده است. در این میان قوی‌ترین میزان جمع‌گرایی مربوط به بعد زیست محیطی مسئولیت‌پذیری اجتماعی می‌باشد.

انواع سرمایه و وضعیت دینداری

۵۷ بررسی میزان چگونگی جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری ...

بر اساس جدول ۲ می‌توان گفت میزان سرمایه فرهنگی در بین ۴۱/۳ درصد از پاسخگویان در حد پایین، در ۳۴/۲ درصد از پاسخگویان در حد متوسط و در ۲۴/۵ درصد در حد بالا بوده است. پس بیشتر پاسخگویان از سرمایه فرهنگی پایینی برخوردار بوده‌اند. سرمایه اجتماعی در بین ۲۱/۷ از پاسخگویان در حد پایین، ۴۹/۱ درصد از آنها در حد متوسط و ۲۹ درصد در حد بالا بوده است. پس بیشتر پاسخگویان از سرمایه اجتماعی بالایی برخوردار بوده‌اند. سرمایه اقتصادی در بین ۴۵/۷ درصد از شهروندان در حد پایین، ۳۶/۳ درصد در حد متوسط و ۱۸ درصد در حد بالا بوده است. پس بیشتر پاسخگویان از سرمایه اقتصادی پایین برخوردار بوده‌اند.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که همه پاسخگویان کم و بیش دیندار بوده‌اند. ولی چگونگی دینداری جامعه مورد تحقیق متفاوت می‌باشد. میزان دینداری ۲۲/۲ درصد از پاسخگویان در حد پایین، در ۳۲/۴ درصد در حد متوسط و در ۴۵/۴ درصد از شهروندان در حد بالا بوده است. پس بیشتر پاسخگویان نمره دینداری بالایی دریافت نموده‌اند.

جدول ۲- توزیع و توصیف آماری متغیرهای مستقل و وابسته

توصیف آماری		میزان					متغیرهای مستقل
انحراف معیار	میانگین	جمع	بالا	متوسط	پایین	-	-
						در صد	سرمایه فرهنگی
						در صد	سرمایه اجتماعی
						در صد	سرمایه اقتصادی
						در صد	دینداری

توصیف آماری		نوع						متغیر وابسته	
انحراف معیار	میانگین	جمع	قوی	بینابین	ضعیف	-			جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی
						در	جامع		
						صد	های		
						در	فرهنگی		
						در	سیاسی		
						در	سی		
						در	اقتصادی		
						در	زیست‌محیطی		
						در	کلی		
						در	ص		
						در	د		

آزمون

آزمون فرضیات تحقیق:

در بررسی رابطه متغیرها و آزمون فرضیه‌های تحقیق از دو روش محاسبه ضریب همبستگی و جداول دو بعدی استفاده شده است. نتایج محاسبه ضریب همبستگی در

بررسی میزان چگونگی جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری ... ۵۹

جدول ۳ درج شده است. در ادامه ابتدا تحلیل روابط دو متغیره و سپس روابط چند متغیره بررسی شده است.

جدول ۳- آزمون رابطه بین متغیرهای مستقل و وابسته

دیندار ی	سرمایه اقتصادی	سرمایه اجتماعی	سرمایه فرهنگی	مستقل	وابسته
۰/۵۸۲	۰/۰۲۱	۰/۳۷۵	۰/۲۲۵	پیرسون	میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی
۰/۰۰۰	۰/۳۴۲	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	سطح معناداری	
۰/۳۵۷	-۰/۰۴۴	۰/۲۶۳	۰/۱۰۱	کنندال تاویبی	
۰/۰۰۰	۰/۳۴۰	۰/۰۰۰	۰/۰۲۷	سطح معناداری	
	*			رد فرضیه	
*		*	*	تأیید فرضیه	

سرمایه فرهنگی و میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی

بر اساس مندرجات جدول شماره ۳ و با استفاده از آزمون پیرسون، بین این دو متغیر در سطح اطمینان ۹۵ درصد رابطه مستقیم و معنادار وجود دارد. مقدار این ضریب (۰/۲۲۵) است که نشانگر رابطه ضعیف و مثبت بین این دو متغیر می‌باشد. این رابطه نشان می‌دهد به میزانی که سرمایه فرهنگی شهروندان افزایش می‌یابد میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی آنها قوی‌تر می‌شود و به میزانی که سرمایه فرهنگی شهروندان کاهش می‌یابد میزان جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی ضعیف‌تر خواهد شد. این بحث در جدول ۴ نیز دیده می‌شود. رابطه بین این دو متغیر استدلال این مقاله بر اساس نظر بوردیو را (سرمایه فرهنگی باعث تقویت جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی می‌گردد) مورد تأیید قرار می‌دهد.

جدول ۴- توزیع فراوانی و درصدی رابطه بین سرمایه فرهنگی و میزان جمع‌گرایی در

مسئولیت‌پذیری اجتماعی

جمع	میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی			سرمایه فرهنگی
	قوی	بینابین	ضعیف	
۱۵۸	۴۳	۴۱	۷۴	پایین
%۱۰۰	%۲۷/۲	%۲۵/۹	%۴۶/۸	
۱۳۱	۴۲	۴۱	۴۸	متوسط
%۱۰۰	%۳۲/۱	%۳۶/۶	%۳۶/۶	
۹۴	۳۵	۲۷	۳۲	بالا
%۱۰۰	%۳۷/۲	%۲۸/۷	%۳۴	
۳۸۳	۱۲۰	۱۰۹	۱۵۴	جمع
%۱۰۰	%۳۱/۳	%۲۸/۵	%۴۰/۲	

سرمایه اجتماعی و میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی

بر اساس مندرجات جدول ۳ و با استفاده از آزمون پیرسون، بین این دو متغیر در سطح اطمینان ۹۵ درصد رابطه مستقیم و معنادار وجود دارد. مقدار ضریب (۰/۳۷۶) می‌باشد که نشانگر رابطه متوسط و مثبت بین این دو متغیر می‌باشد. این یافته نشان می‌دهد به میزانی که سرمایه اجتماعی شهروندان افزایش می‌یابد میزان جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی قوی‌تر می‌شود و به میزانی که سرمایه اجتماعی شهروندان کاهش می‌یابد میزان جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی ضعیف‌تر خواهد شد. این بحث در جدول ۵ نیز مشاهده می‌شود. ارتباط بین این دو متغیر، نظریه پاتنام در تأثیر

بررسی میزان جگونگی جمع گرایى در مسئولیت پذیری ... ۶۱

سرمایه اجتماعی بر افزایش جمع گرایى در مسئولیت پذیری اجتماعى شهروندان را نشان می دهد.

جدول ۵- توزیع فراوانی و درصدی رابطه بین سرمایه اجتماعی و میزان جمع گرایى در

مسئولیت پذیری اجتماعى

جمع	میزان جمع گرایى در مسئولیت پذیری اجتماعى			سرمایه اجتماعى
	قوى	بینابین	ضعیف	
				پایین
				متوسط
				بالا
				جمع

سرمایه اقتصادی و میزان جمع گرایى آنها در مسئولیت پذیری اجتماعى

بر اساس یافته‌های جدول ۳ و با استفاده از آزمون پیرسون، رابطه بین این دو متغیر تأیید نشد. این بدان معناست که افزایش یا کاهش سرمایه اقتصادی افراد تأثیر معناداری بر

میزان جمع‌گرایی آن‌ها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی ندارد. این امر در جدول ۶ نیز نمایان است.

جدول ۶- توزیع فراوانی و درصدی رابطه بین سرمایه اقتصادی و میزان جمع‌گرایی در

مسئولیت‌پذیری اجتماعی

جمع	میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی			سرمایه اقتصادی
	قوی	بینابین	ضعیف	
۱۷۵ ٪۱۰۰	۵۷ ٪۳۲/۶	۵۱ ٪۲۹/۱	۶۷ ٪۳۸/۳	پایین
۱۳۹ ٪۱۰۰	۴۴ ٪۳۱/۷	۴۰ ٪۲۸/۸	۵۵ ٪۳۹/۶	متوسط
۶۹ ٪۱۰۰	۱۹ ٪۲۷/۵	۱۸ ٪۲۶/۱	۳۲ ٪۴۶/۴	بالا
۳۸۳ ٪۱۰۰	۱۲۰ ٪۳۱/۳	۱۰۹ ٪۲۸/۵	۱۵۴ ٪۴۰/۲	جمع

دینداری و میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی

بر اساس یافته‌های جدول ۳ و آزمون پیرسون، بین این دو متغیر در سطح اطمینان ۹۵ درصد رابطه مستقیم و معنادار وجود دارد. مقدار این رابطه (۰/۵۸۲) می‌باشد که نشانگر رابطه‌ای قوی و مثبت میان این دو متغیر است. این رابطه نشان می‌دهد به میزانی که دینداری شهروندان افزایش می‌یابد میزان جمع‌گرایی آن‌ها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی قوی تر می‌شود و به میزانی که دینداری شهروندان کاهش می‌یابد میزان جمع‌گرایی آن‌ها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی ضعیف تر خواهد شد. این بحث در جدول ۷ نیز مشاهده می‌شود. ارتباط بین این دو متغیر نظریه دورکیم مبنی بر نقش دین در افزایش تعهد جمعی را تأیید می‌کند.

جدول ۷- توزیع فراوانی و درصدی رابطه بین دینداری و میزان جمع گرایى در

مسئولیت پذیری اجتماعی

جمع	میزان جمع گرایى در مسئولیت پذیری اجتماعی			دینداری
	جمعی	بینابین	فردی	
۸۵ ٪۱۰۰	۸ ٪۹/۴	۱۵ ٪۱۷/۶	۶۲ ٪۷۲/۹	پایین
۱۲۴ ٪۱۰۰	۲۹ ٪۲۳/۴	۴۷ ٪۳۷/۹	۴۸ ٪۳۸/۷	متوسط
۱۷۴ ٪۱۰۰	۸۳ ٪۴۷/۷	۴۷ ٪۲۷	۴۴ ٪۲۵/۳	بالا
۳۸۳ ٪۱۰۰	۱۲۰ ٪۳۱/۳	۱۰۹ ٪۲۸/۵	۱۵۴ ٪۴۰/۲	جمع

تحلیل رگرسیون چند متغیره در تبیین میزان جمع گرایى در مسئولیت پذیری اجتماعی

در انجام تحلیل رگرسیون چند متغیره از روش گام به گام^۱ استفاده شده است. بر این اساس در این تحقیق در مجموع، ۴ متغیر: سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی، سرمایه اقتصادی و دینداری وارد معادله گردیدند. از میان ۴ متغیر وارد شده در معادله، ۳ متغیر سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و دینداری در سطح آلفای ۰/۰۵ و کمتر معنادار تشخیص داده شده و در معادله باقی مانده‌اند. نتایج مربوط به رگرسیون عوامل مؤثر بر میزان جمع گرایى در مسئولیت پذیری اجتماعی شهروندان در جدول شماره ۸ نشان داده شده است. همانگونه که ملاحظه می شود ضریب تبیین برابر ۳۸ درصد می باشد. یعنی

۱. Stepwise

در واقع حدود ۳۸ درصد از واریانس متغیر جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی از طریق متغیرهای مستقل تبیین و توجیه شده است و مابقی متعلق به سایر متغیرهایی است که در این مطالعه لحاظ نگردیده است. همچنین معادله رگرسیونی تبیین شده نیز طبق آزمون تحلیل واریانس انجام شده بر اساس همین جدول، خطی است؛ زیرا مقدار آزمون F، برای تعیین معنی‌داری اثر متغیرهای مستقل بر میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی برابر ۷۹/۳۴۷ با سطح معنی‌داری $P=0/000$ می‌باشد.

در مجموع، طبق اطلاعات این جدول با توجه به ضریب رگرسیون اصلاح شده، میزان اثر دینداری ۰/۵۲، میزان اثر سرمایه فرهنگی ۰/۱۳ و میزان اثر سرمایه اجتماعی ۰/۱۳ می‌باشد. بنابراین در مدل رگرسیونی میزان اثرگذاری دینداری بیشتر از متغیرهای دیگر می‌باشد.

جدول ۸- ضرایب و نتایج آزمون تحلیل رگرسیون درباره عوامل موثر بر میزان جمع‌گرایی

در مسئولیت‌پذیری اجتماعی

Sig	t	ضرایب استاندارد		متغیر
		Beta	Std.Error	
۰/۰۰۱	۳/۲۱۶		۵/۷۲۴	مقدار ثابت
۰/۰۰۰	۱۲/۱۱۳	۰/۵۲۴	۰/۰۹۲	دینداری
۰/۰۰۳	۲/۹۵۴	۰/۱۳۰	۰/۱۳۰	سرمایه فرهنگی
۰/۰۰۴	۲/۹۱۷	۰/۱۳۷	۰/۰۸۶	سرمایه اجتماعی
ANOVA=۷۹/۳۴۷ Sig:۰/۰۰۰		تحلیل واریانس: معناداری		ضریب همبستگی چندگانه: R: ۰/۶۱۷ ضریب تعیین تعدیل یافته R ² adj: ۰/۳۸۱

تحلیل مسیر

۶۵ بررسی میزان چگونگی جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری ...

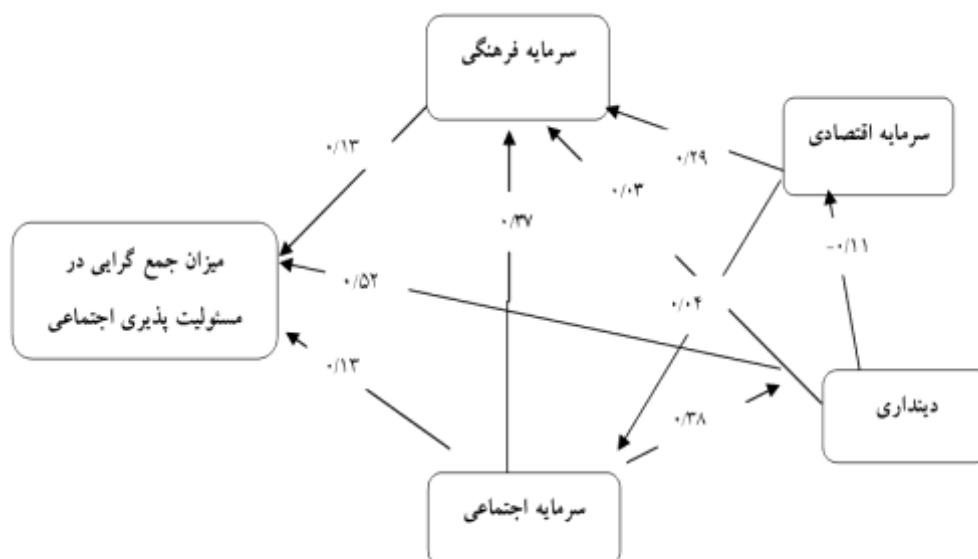
تحلیل مسیر از جمله تکنیک‌های چند متغیره می‌باشد که علاوه بر بررسی اثرات مستقیم متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته، اثرات غیر مستقیم این متغیرها را نیز نشان می‌دهد. در ادامه بر اساس نتایج تحلیل مسیر چگونگی تاثیر مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل بر سوگیری بر مسئولیت‌پذیری نشان داده شده است.

داده‌های جدول ۹ نشان می‌دهد که دینداری دارای بیشترین اثر بر میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی است (۰/۵۱)، به طوری که این متغیر دارای ۰/۵۲ درصد اثر مستقیم و ۰/۰۴۶- اثر غیرمستقیم است. متغیر سرمایه فرهنگی دارای رتبه دوم با ۰/۴۳ درصد اثرگذاری کل می‌باشد، به طوری که این مفهوم فقط دارای ۰/۱۳ درصد اثر مستقیم است و ۰/۳۰ اثر غیرمستقیم دارد. بنابراین می‌توان گفت که هر چه میزان سرمایه فرهنگی، سرمایه اقتصادی، سرمایه اجتماعی و دینداری در بین افراد بیشتر شود میزان جمع‌گرایی آنها در مسئولیت‌پذیری اجتماعی نیز بیشتر خواهد بود (و بالعکس).

جدول ۹- محاسبه اثرات مستقیم و غیرمستقیم متغیرهای مستقل تحقیق بر میزان جمع‌گرایی

در مسئولیت‌پذیری اجتماعی

تأثیر کل	تأثیرات		متغیر
	غیر مستقیم	مستقیم	
۰/۱۳	-	۰/۱۳	سرمایه فرهنگی
۰/۴۳	۰/۳۰	۰/۱۳	سرمایه اجتماعی
۰/۰۴	۰/۰۴	-	سرمایه اقتصادی
۰/۵۱	-۰/۰۰۴۶	۰/۵۲	دینداری

شکل ۲- مدل تحلیل مسیر متغیرهای مستقل تحقیق بر میزان جمع گرایی در مسئولیت پذیری اجتماعی

بحث و نتیجه گیری

در این تحقیق در پی پاسخ به این سوال بودیم که میزان جمع گرایی شهروندان شهر کاشان در مسئولیت پذیری اجتماعی چگونه است و متغیرهای سرمايه فرهنگي، سرمايه اجتماعي، سرمايه اقتصادي و دينداری چگونه این جمع گرایی را تحت تأثیر قرار می دهند؟

نتایج تحقیق نشان می دهد که میزان جمع گرایی شهروندان شهر کاشان در مسئولیت پذیری اجتماعی ضعیف می باشد (۳/۳۱ درصد قوی، ۵/۲۸ درصد بینابین و ۲/۴۰ درصد ضعیف). این نشان دهنده این امر است که جامعه مورد تحقیق در مسئولیت پذیری اجتماعی بیشتر منافع فردی را مد نظر قرار می دهد تا منافع جمعی. قوی ترین میزان

جمع‌گرایی شهروندان در میان ابعاد مسئولیت‌پذیری اجتماعی مربوط به بعد زیست‌محیطی بوده است.

از بین متغیرهای تأثیرگذار، متغیر دینداری بیشترین تأثیر را بر میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی داشته است. می‌توان گفت در جامعه مآموزه‌های دینی به دلیل دعوت به دیگرخواهی، تمسک به آرمان‌های مشترک، باورهای مشترک، مناسک مشترک و نیز منافع مشترک، تعهد افراد را نسبت به یکدیگر افزایش می‌دهند. رابطه دو متغیره یادشده، تحلیل کلاسیک دورکیم که دین موجب همبستگی افراد و تقویت تعهد و توجه به منافع جمعی می‌شود، را تأیید می‌کند. تأیید نقش دینداری در تقویت جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی با یافته تحقیق خوشبین، «بررسی مسئولیت‌پذیری اجتماعی جوانان و عوامل فرهنگی و اجتماعی موثر بر آن (مطالعه موردی جوانان شهر همدان)»، که در آن دینداری در افزایش مسئولیت‌پذیری اجتماعی افراد اهمیت بالایی داشته است مطابقت دارد.

سرمایه فرهنگی و سرمایه اجتماعی دیگر عواملی هستند که تأثیر آن‌ها بر روی میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی تأیید شده است. در مورد سرمایه فرهنگی همانطور که قبلاً بر اساس نظر بوردیو استدلال کرده بودیم، افزایش سرمایه فرهنگی برای فرد مهارت‌ها و عادت‌واره‌ای را بوجود می‌آورد که چنین عادت‌واره‌ای فقط محدود به کسب مهارت‌های فرهنگی نمی‌شود بلکه در موقعیت‌های گوناگون کنش، خود را نشان می‌دهد. تأیید این تأثیر در این تحقیق نشان داد که افراد در موقعیت‌های دوراهی انتخاب بین منافع فردی و منافع جمعی به خوبی از خزانه اطلاعاتی و مهارتی که از سرمایه فرهنگی خود به دست آورده بودند، استفاده نموده و بهترین انتخاب ممکن را انجام داده‌اند. به علاوه بر اساس نظریه بوردیو که انواع سرمایه قابلیت تبدیل به یکدیگر را دارند پس تبدیل سرمایه فرهنگی به سرمایه اجتماعی که در دل خود توجه به منافع جمعی را مستتر دارد، باعث توجه به منافع جمعی در مسئولیت‌های اجتماعی خواهد شد.

تأیید تأثیر سرمایه اجتماعی بر میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری، تأیید کننده نظریه پاتنام درباره تأثیر سرمایه اجتماعی بر افزایش توجه به خیر جمعی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی می‌باشد. افزایش سرمایه اجتماعی شهروندان پیوستگی آن‌ها و توجه به منافع جمعی را در مسئولیت‌پذیری اجتماعی به همراه خواهد داشت و کاهش سرمایه اجتماعی، منافع فردی را در مسئولیت‌پذیری اجتماعی برجسته خواهد نمود. تأثیر سرمایه اجتماعی بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی در این تحقیق با یافته‌های تحقیقاتی چون تحقیق ایمان و جلائیان با عنوان «بررسی و تبیین رابطه بین مسئولیت اجتماعی و سرمایه اجتماعی در بین جوانان شهر شیراز» و نیز تحقیق عبداللهی و امینی با عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی دگردوستی در ایران» مطابقت دارد. در تحقیق خوشبین، «بررسی مسئولیت‌پذیری اجتماعی جوانان و عوامل فرهنگی و اجتماعی موثر بر آن (مطالعه موردی جوانان شهر همدان)»، نیز متغیر اعتماد اجتماعی که از مولفه‌های اصلی سرمایه اجتماعی می‌باشد، بیشترین تأثیر را بر متغیر مسئولیت‌پذیری اجتماعی داشته است. نکته مهم دیگری که یافته‌های تحقیق نشان داد عدم تایید رابطه سرمایه اقتصادی با میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری است. ما ابتدا بر اساس رویکردهای جامعه‌شناختی مانند بوردیو، بر آن بودیم که با بالا رفتن سرمایه اقتصادی سوگیری جمعی در مسئولیت‌پذیری تقویت می‌شود (براساس رابطه متقابل سرمایه‌ها). اما یافته‌های تحقیق این فرضیه را رد کرد.

به نظر می‌رسد بایستی در تحلیل اقتصاد گرایانه شرایط جامعه ایران که جامعه‌ای دینی و نیز شهر کاشان که از مذهبی‌ترین شهرهای ایران می‌باشد، باز اندیشی کرد. بر اساس یافته‌های این تحقیق دین بیشترین سهم را در تبیین میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی دارد. این یافته موجب باز اندیشی در مدل تحلیلی ما نیز شده است بر این اساس در شکل شماره ۲ دینداری نقش تعیین کننده اصلی را در مدل تحلیل مسیر میزان جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی پیدا کرده است.

پیشنهاد‌های پژوهشی و کاربردی

بر اساس ویژگی‌ها و یافته‌های تحقیق بویژه این که تحقیق حاضر با روش پیمایشی انجام شده است، پیشنهاد می‌شود که برای دستیابی به نتایج بهتر از دو روش کمی و کیفی به طور همزمان استفاده شود چرا که به نظر می‌رسد محقق صرفاً با روش‌های کمی نمی‌تواند منطق توجیهی و ارتباطی متغیرها را کشف و به عمق نگرش‌های افراد رسوخ کند و آن را مورد تحلیل دقیق قرار دهد. به عنوان مثال موضوعی که می‌توان به صورت کیفی به آن پرداخت مکانیزم‌ها و روش‌هایی است که افراد مسئولیت‌گریزی‌های خود را به وسیله آن مکانیزم‌ها و روش‌ها خنثی می‌کنند تا اثرات مخرب آن از بین برود. چنین موضوعاتی احتیاج به تحقیق کیفی دارد تا در کنار کار کمی بتوان به نتایج خوبی نائل آمد.

یافته‌های این تحقیق نشان داد که فردگرایی بر جمع‌گرایی در موقعیت‌های دوراهی اجتماعی غلبه دارد. یکی از راه‌های افزایش جمع‌گرایی و توجه به منافع جمعی در موقعیت‌های کنش، تقویت دیگرخواهی با استفاده از ذخایر فرهنگی - دینی است. جامعه ایران، بویژه جامعه مورد مطالعه ما، مذهبی می‌باشد. یافته‌ها نشان داد که دینداری بیشترین تأثیر را بر روی متغیر وابسته داشته است. دست‌اندرکاران دینی صرفاً نباید به دنبال برجسته کردن وجه مناسکی دینداری باشند بلکه برجسته کردن وجوه و آموزه‌های جمع‌گرایانه دین می‌تواند به سوگیری جمع‌گرایانه در مسئولیت‌پذیری اجتماعی کمک کند.

همچنین یکی از دلایل عدم توجه به منافع جمعی در موقعیت‌های دوراهی اجتماعی، عدم آگاهی کنشگر از فواید همکاری در جهت منافع جمعی و زیان‌های توجه به منافع فردی است. اهمیت این موضوع وقتی بیشتر می‌شود که بدانیم در لحظه کنش، کنشگر قادر نیست پیامدهای انتخاب‌های فردگرایانه خود را وقتی که با کنش‌های فردگرایانه دیگران ادغام شد و پیامدهای کلان ایجاد کرد را درک کند؛ پس ابتدا لازم

است نهادهای فرهنگی مجموعه‌ای از موقعیت‌های دوراهی اجتماعی را تصور و سپس با شیوه‌های موثر دربارهٔ هر یک از موقعیت‌ها به مردم آموزش بدهند. با توجه به تأثیرگذاری سرمایه فرهنگی بر جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی (افزایش سوگیری جمعی) پیشنهاد می‌شود که دستگاه‌های اجرایی در حوزه فرهنگ با فراهم ساختن زمینه‌های مشارکت شهروندان در فعالیت‌های فرهنگی و رشد مصرف کالاهای فرهنگی و نیز عزم جدی در راستای کاهش نابرابری‌های ساختاری در نظام آموزشی و نیز با گنجاندن توجه به مفاهیم دیگرخواهانه در برنامه‌های درسی، در تقویت روحیه جمع‌گرایانه گام بردارند.

منابع

- استونز، راب. (۱۳۸۸)، «متفکران بزرگ جامعه‌شناسی»، ترجمه: مهرداد میردامادی، تهران: نشر مرکز.
- ایمان، محمدتقی؛ جلائیان، وجیهه. (۱۳۸۹)، «بررسی و تبیین رابطه بین مسئولیت اجتماعی و سرمایه اجتماعی در جوانان شهر شیراز»، *مجله جامعه‌شناسی کاربردی*، شماره اول.
- اینگلهارت، رونالد. (۱۳۷۳)، «تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی»، ترجمه: مریم وتر، تهران: انتشارات کویر.
- بیرهوف، هانس ورنر. (۱۳۸۷)، «رفتارهای اجتماعی مطلوب از دیدگاه روان‌شناسی اجتماعی»، ترجمه: رضوان صدقی نژاد، تهران: نشر گل آذین.
- تنهایی، ابوالحسن. (۱۳۷۴)، «درآمدی بر مکاتب و نظریه‌های جامعه‌شناسی»، تهران: نشر مرنديز.
- توسلی، غلامعباس؛ موسوی، مرضیه. (۱۳۸۴)، «مفهوم سرمایه در نظریات کلاسیک و جدید با تأکید بر نظریات سرمایه اجتماعی»، *مجله نامه علوم اجتماعی*، شماره ۲۶.

بررسی میزان جگونگی جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری ... ۷۱

- چلبی، مسعود. (۱۳۷۵)، «جامعه‌شناسی نظم»، تهران: نشر نی.
 - خوشبین، یوسف. (۱۳۹۰)، «بررسی مسئولیت‌پذیری اجتماعی جوانان و عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر بر آن»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشکده علوم اجتماعی و ارتباطات.
 - دورکیم، امیل. (۱۳۶۹)، «درباره تقسیم کار اجتماعی»، ترجمه باقر پرهام، بابل، انتشارات نقش جهان.
 - سراج‌زاده، سید حسن؛ پویانفر، محمدرضا. (۱۳۸۷)، «بررسی رابطه دینداری با احساس انومی و کجروی در میان نمونه‌ای از دانشجویان»، *مجله مسائل اجتماعی ایران*، سال ۱۶، شماره ۶۳.
 - طالبی، ابوتراب؛ خوشبین، یوسف. (۱۳۹۱)، «مسئولیت‌پذیری اجتماعی جوانان»، *فصلنامه علوم اجتماعی*، شماره ۵۹.
 - عبداللهی، محمد؛ امینی، سعیده. (۱۳۸۷)، «تحلیل جامعه‌شناختی دگردوستی در ایران (مطالعه موردی شهر تهران)»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره هشتم، شماره ۳.
 - کوزر، لوئیس. (۱۳۸۶)، «زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی»، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.
 - معیدفر، سعید؛ دربندی، علیرضا. (۱۳۸۵)، «بررسی رفتار و نگرش جمع‌گرایانه شهروندان تهرانی»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*، دوره هفتم، شماره ۳.
 - میرفردی، اصغر. (۱۳۸۹)، «میزان جهت‌گیری عام‌گرایانه و عوامل اقتصادی و اجتماعی موثر بر آن در شهر یاسوج»، دوره یازدهم، شماره ۲.
 - نش، کیت. (۱۳۸۹)، «جامعه‌شناسی سیاسی معاصر: جهانی شدن، سیاست و قدرت»، ترجمه: محمدتقی دلفروز، تهران: انتشارات کویر.
- Bernstein, Richard. (۱۹۹۵). "*Rethinking Responsibility*", Hasting Center Report.

- Bourdieu, P. (۱۹۸۶). "*The forms of capital*", in Richardson, ed. Handbook of theory and research for the sociology of education, Westport, CT: Greenwood Press.
- Ford, M. E. (۱۹۸۵). "*Social Cognition and Social Competence in Adolescence*", Developmental Psychology.
- Jonas, Hans. (۱۹۸۴). "*The Imperative of Responsibility in Search of an Ethics for the Technological Age*", University of Chicago Press.
- McAuley, J. D. (۱۹۶۶). "*Social Responsibility: A Modern Need of the SocialStudies*", Journal of Education.
- Putnam, Robert, D. (۱۹۹۹). "*The Prosperous Community: Social Capital and Public Life*", the American Prospect, Inc.
- Wentzel, K. R. (۱۹۹۱). "*Social Competence at School: Relation between Social Responsibility and Academic Achievement*", Reviewed Educational Research.